

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПОРТРЕТА ПРОТАГОНІСТА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ Р. Л. СТВЕНСОНА «ПРИГОДА З КОРОБКОЮ»)

У статті подана спроба описати структурно-семантичні засоби створення портрета головного персонажа на матеріалі повісті Р.Л. Стівенсона «Пригода з коробкою». Також проаналізовано поняття «композиційно-мовленнєва форма» та виокремлено особливості опису. Розкрито поняття «портрет», визначено його прагматичні функції й типи.

Ключові слова: композиційно-мовленнєва форма, опис, портрет, портретне вкраплення.

Постановка проблеми. Останнім часом увага лінгвістів зосереджена на вивченні комунікативного аспекту мовленнєвої діяльності людини, а також на функціональному підході, що дає змогу досліджувати безпосередньо процес комунікації. Оскільки повноцінним комунікативним актом вважається цілісний завершений текст, то функціональний підхід спрямований передусім на дослідження тексту. У свою чергу, текст є результатом розв'язання певного комунікативного завдання автора, що досягається шляхом підпорядкування всіх мовленнєвих елементів визначеній цілеспрямованості.

Саме до таких елементів належать композиційно-мовленнєві форми, що слугують реалізації авторських інтенцій. Стаття присвячена, зокрема, композиційно-мовленнєвій формі «опис», яку дотепер вивчали в порівнянні з іншими композиційно-мовленнєвими формами для виявлення їх загальних ознак. Однак досі не проводилися лінгвістичні аналізи композиційно-мовленнєвої форми «опис» у межах текстів певної жанрової спрямованості. Тому вважаємо, що вивчення опису з позицій жанродетермінуючої ознаки визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ретельний аналіз лінгвістичної літератури дає змогу стверджувати, що досі вчені (М.М. Бахтін [1], В.В. Виноградов [3], В.А. Кухаренко [8], М.П. Брандес [2] та ін.) не погоджуються щодо кількості композиційно-мовленнєвих форм (далі – КМФ), виділяючи різну їх кількість. Основними критеріями, що покладені в основу класифікацій КМФ, слугують мета висловлювання та форма викладу матеріалу. Згідно з більшістю

таксономій, є три основні КМФ, до яких належать **оповідь, опис, роздум** [3, с. 31]. Проте дослідники (Т.В. Насалевич [9], О.О. Калінюк [6; 7], В.А. Кухаренко [8], О.А. Розанова [10]) єдині в думці, що згадані КМФ не зустрічаються в тексті в «чистому» вигляді. Як правило, вони змішуються один з одним навіть у межах одного абзацу.

Мета статті полягає у виявленні лінгвальних засобів зображення протагоніста в англійському художньому дискурсі.

Предметом дослідження є КМФ «опис», що являє собою один із елементів структури авторського викладу, а саме її складник – портрет.

Об'єкт дослідження – структурні та семантичні мовні засоби створення портрету протагоніста в англійському літературному дискурсі.

1) Відповідно до поставленої мети, сформульовано такі завдання:

- 2) виявити особливості КМФ «опис»; дати характеристику «портрету» персонажа як одного з різновидів КМФ «опис»;
- 3) виокремити прагматичні функції портретного опису;
- 4) проаналізувати типи портретних описів;
- 5) проаналізувати структурно-семантичні особливості створення портрету персонажа.

Матеріалом дослідження послуговувало оповідання англійського письменника XIX століття Роберта Луїса Стівенсона *The Story of Bandbox*. «Пригода з коробкою» входить до циклу оповідань «Алмаз Раджі», написаного Робертом Луїсом Стівенсоном у 1878 році. Усі чотири оповідання циклу об'єднує алмаз Раджі. Назва кожного оповідання певною мірою пов'язана з місцем знаходження алмаза чи особою, причетною до його переховування: «Пригода з корбо-

кою», «Пригода молодика в священничій рясі», «Оповідь про будинок із зеленими віконницями», «Пригода князя Флорізеля і детектива». У досліджуваній повісті *The Story of Bandbox* алмаз знаходиться в капелюшній картонці, і всі пригоди, які відбулися з Гаррі, пов'язані з нею.

Виклад основного матеріалу. *Опис, оповідь, роздум* розрізнялися ще в античній риторичі як узагальнені типи змісту, яким притаманні певні типи оформлення. У середині 1920-х років видатний учений В.В. Виноградов номінував їх композиційно-мовленнєвими формами [3, с. 140].

КМФ «*оповідь*» бере на себе основне сюжетне навантаження, повідомляє про дії та стани, що розгортаються, що робить *оповідь* акціональною, динамічною. КМФ «*опис*» фіксує ознаки об'єктів і суб'єктів дій і станів і тому є переважно статичним. КМФ «*роздум*» включає інформацію про причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами й діями, які мають місце в перед-і постконтексті. Він також статичний.

Далі проаналізуємо особливості КМФ «опис».

Опис вважається двостороннім мовленнєво-розумовим утворенням у межах цілого завершеного тексту, що являє собою фрагмент монологічного авторського повідомлення. Його функції полягають у створенні лінгвальними засобами предметно-образного ряду художньої розповіді, інформуванні читача про номенклатуру й характеристики елементів зображеного світу. Сутність КМФ «опис» полягає у відтворенні учасників сюжетних подій і простору, у якому ці події відображаються [6, с. 39].

Опис видається статичною композиційно-мовленнєвою формою. Традиційно до опису зараховують *портрет, пейзаж, інтер'єр*, тобто повідомлення про зовнішні ознаки дійової особи та обстановки дії.

У роботі ми звертаємо увагу на один із різновидів КМФ «опис», а саме портрет.

Портрет є одним із засобів індивідуалізації персонажа. Окрім зовнішніх фізичних характеристик персонажа, до портрета включаються відомості про його зачіску, одягу, манери, аксесуари, тобто про те, що відображає смаки, пристрасті, звички – індивідуальність героя. Портрет, на відміну від пейзажу, визначає й соціальну належність персонажа, входить до темпорального континууму тексту, адже в костюмі відображаються й епоха, і пора року, і час доби [8, с. 142].

Розглядаючи словесно-художній портрет як «історію зовнішньої людини», ми маємо на увазі,

що він вирішує завдання сутнісного розкриття образу літературного героя через моменти зовнішньої виразності (зорові, звукові, тактильні, нюхові). Тому, визнаючи за зовнішнім портретом статус елемента структури образу персонажа, ми говоримо лише про специфічність засобів, за допомогою яких у портреті вирішується завдання всебічного розкриття особистості [4, с. 5].

Дослідженням характеру портрета і його ролі в художньому творі присвячені роботи Е.А. Аксенової. Вона розрізняє кілька видів літературних портретів:

1) найпростіший портрет, коли автор копіює реально існуючу людину;

2) психологічний портрет, у якому автор через зовнішній вигляд героя намагається розкрити його внутрішній світ і характер. У такому портреті індивідуальні риси, притаманні конкретній людині, можуть виявити й риси загальні, характерні певній соціальній групі, професії;

3) узагальнений портрет, без опису деталей;

4) портрет, який створюється через враження, яке герой справляє на оточення;

5) портрет, що підкреслює одну характерну рису персонажа;

6) портрет, який прискіпливо й усебічно описує персонажа [6].

Лінгвістична природа словесного портрета залежить від суб'єкта мови, у ролі якого може виявитися не тільки автор, а й персонажі оповідання, що означає своєрідне «багатоголосся» в зображенні зовнішності тієї або іншої діючої особи [6, с. 23].

Як зауважує Т.В. Насалевич, із розвитком літератури *портрет* зазнав істотних змін у своєму обсязі як у кількісному (довжина в тексті) і якісному (повнота охоплення ознак) плані, так і в характері включення до тексту, функціях [9, с. 22]. Спостерігається беззаперечна тенденція до скорочення портретного опису та все більшого використання **портретного вкраплення**: замість розгорнутої й детальної характеристики зовнішності, притаманної прозі минулого століття, використовуються *портретні штрихи* часто у вигляді характерологічних деталей або авторського коментаря до діалогу чи дії. Портретні штрихи розосереджуються по всьому тексту, читач не встигає сприйняти їх як статичні елементи, вони «вживлюються» в оповідь і створюють динамічну картину змінної зовнішності персонажа. Як правило, такі зміни мають перехідний характер і є зовнішніми проявами змінних емоцій і настроїв персонажа.

У такому випадку ми можемо говорити про *динамічний портрет*, який, окрім *хронологічної* функції, виконує й функцію *актуалізатора* зв'язності тексту, поєднуючи різні його фрагменти в єдине портретне ціле [8, с. 142].

Відображаючи результати внутрішніх переживань героя, розгорнутий портретний опис або портретний штрих включаються до його психологічної кваліфікації, психологізуються. Специфіка КМФ «опис», у тому числі й портрета, тим паче пов'язана з перерахуванням ознак. Тому на лексичному рівні для портрета притаманні іменники з кваліфікуючими їх прикметниками. Портрет завжди номінативний і, головне, завжди оцінний. У цій останній властивості портрету й загалом опису проявляється його роль у системі засобів формування концепту: опис експліцитно несе авторську оцінку й модальність, тобто безпосередньо вказує на розподіл авторських симпатій/антипатій. Тому в портрет, окрім функції індивідуалізуючої, характерологічної та функції актуалізації категорії зв'язності, включається й актуалізація категорій модальності та концептуальності.

Ще одна функція, яку виконує портретний опис у тексті, – семіотична. Вона розвивається у зв'язку з наскрізним повтором портретного штриха, який виступає в ролі характерологічної деталі [8, с. 143].

На думку О.О. Калінюк, залежно від деталізації портретних описів можна виділити три формати портретного опису: **формат портретного укралення**, що передає одиничну ознаку персонажа або узагальнену згадку про його зовнішній вигляд; **формат портретного малюнка**, що включає в себе згадування не більше ніж три зовнішні ознаки, що характеризують персонаж; **формат об'ємного (розгорнутого) опису**, що включає в себе безліч характерних для персонажа ознак. Дослідниця встановила, що мінімальний текстовий формат укралення є найбільш часто уживаним. Оповідачу досить, як правило, словосполучення, одного-двох клаузів чи речень, щоб передати окрему ознаку, загальний вид або враження від персонажа [7, с. 8].

За якісними ознаками портрети персонажів поділяються на три групи: **зовнішній** (традиційно відзначає особливості зовнішнього вигляду персонажа), **психологічний** (відображає внутрішній стан персонажа), **мішаний** (що містить зовнішні та психологічні характеристики) [5, с. 115].

О.О. Калінюк пропонує іншу класифікацію портретних описів. Учена поділяє їх на **короткі** (від 2 до 9 слововживань), **середні** (10–29 слововживань), **напівдовгі** (39–59 слововживань), **довгі** (60–89 слововживань), **наддовгі** (90–200 та більше слововживань) [6, с. 99].

В основі класифікації портретних описів Т.В. Насалевич лежать 7 ознак, що дають змогу отримати більш детальний і повний набір показників портретного опису. Наведемо їх нижче:

1. Залежно від **обсягу описових фрагментів** виділяються автономні фрагменти портретних описів (далі – ПО) та вкраплення ПО до інших КМФ.

2. Залежно від **фактору адресанта** виділяються в рамках ПО суб'єктивовані та об'єктивовані характеристики.

3. Залежно від **ступеня деталізації** відрізняються узагальнені та детальні ПО.

4. Залежно від **способу опису** виділяються безпосередні та опосередковані ПО.

5. Залежно від **кількості осіб** відрізняються монопортрети та групові портрети.

6. Залежно від **показаної сторони образу персонажа** виділяються зовнішні та психологічні ПО.

7. Залежно від **ступеня стійкості початково завданих характеристик** розрізняються константні ПО та неконстантні ПО [9, с. 28].

У повісті *The Story of Bandbox* портретні описи представлені у вигляді вкраплень до КМФ «опис».

Однією зі стильових рис творчості письменника є репрезентація центральних персонажів на початку твору у вигляді розгорнутого, детального портретного опису. Це сприяє формуванню певного уявлення читача про героїв. Портретні описи Р.Л. Стівенсона, як правило, багатогранні, детальні, з яскраво підкресленим емоційно-психологічним елементом. Більша увага приділяється опису внутрішнього стану героя, ніж зображенню його зовнішнього портрета. У повісті письменник виявляє чіткий поділ персонажів на позитивних і негативних. Це не лише проявляється в їхніх діяннях і помислах, а й накладає відбиток на портрет, адже зовнішність і внутрішня сутність людини перебувають у нерозривному зв'язку. Передусім варто зазначити, що головним героєм оповідання є Гарі Хартлі, словесний портрет якого є об'єктом дослідження.

Ретельний аналіз структур портретних описів дав змогу визначити, що протяжність портретних описів головного героя коливається від

цілого абзацу до кількох рядків і навіть простих речень типу *he was white* [11, с. 261]. Найдовші портретні описи мають місце в першій частині повісті, коли автор знайомить читача з головним героєм, подає короткі відомості про його життя й загальну характеристику героя. Для створення портрету персонажа автор використовує формат *розгорнутого опису*:

“He was always dressed with uncommon nicety, wore delicate flowers in his button-hole, and could entertain a visitor with tact and pleasantry. He took a pride in servility to a beautiful woman; received Lady Vandeleur’s commands as so many marks of favour; and was pleased to exhibit himself before other men, who derided and despised him, in his character of male lady’s-maid and man-milliner. Nor could he think enough of his existence from a moral point of view. Wickedness seemed to him an essentially male attribute, and to pass one’s days with a delicate woman, and principally occupied about trimmings, was to inhabit an enchanted isle among the storms of life” [11, с. 234].

Наведений вище портретний опис представляє головного героя, його зовнішні (предмети одягу), а також внутрішні (бажання догодити гарній жінці, похизуватися перед чоловіками) характеристики.

Щоб передати незначні зовнішні ознаки, що інформують читача про вподобання головного персонажа, письменник використовує *портретний малюнок*. У наступному прикладі зображено пристрасть протагоніста до дорогого одягу:

“Here is a shirt that maybe cost as much as my Sunday hat; and that coat, I take it, has never seen the inside of Rag-fair, and then your boots...” [11, с. 252].

Такий *формат укралення* передає узагальнену згадку про зовнішній вигляд героя за допомогою висловлювання другорядного персонажа:

“You could not travel two steps the figure of fun you look just now” [11, с. 254].

Аналіз обсягів портретних описів показує, що автор застосовує *короткі* (від 2 до 9 слововживань), *середні* (10–29 слововживань), *напівдовгі* (39–59 слововживань) портретні описи. *Напівдовгі* описи є найменш частотними та мають місце на початку оповідання.

Семантичний аналіз портретних описів головного героя в повісті *The Story of Bandbox* дає змогу зазначити, що основну увагу під час створення портрета автор приділяє не лише зовнішності героя, а і його внутрішнім переживанням, його поведінці в тій чи іншій ситуації, його рухам,

міміці, манерам, ставленню другорядних героїв до персонажа. Тому в повісті спостерігається поєднання психологічних і мішаних портретів.

Наприклад, знайомлячи читача з головним героєм, автор відразу створює загальне уявлення про нього:

“For all active and industrious pursuits, Harry was unfitted alike by nature and training. He could sing romantic ditties, and accompany himself with discretion on the piano; he was a graceful although a timid cavalier; he had a pronounced taste for chess; and nature had sent him into the world with one of the most engaging exteriors that can well be fancied. Blond and pink, with dove’s eyes and a gentle smile, he had an air of agreeable tenderness and melancholy, and the most submissive and caressing manners. But when all is said, he was not the man to lead armaments of war or direct the councils of a State” [11, с. 231].

У наведеному прикладі зображується не лише зовнішність героя, а й частково розкривається його характер. Уважаємо цей опис *мішаним портретом*, який домінує над іншими видами портрета.

Найменш уживаними є *зовнішні* та *внутрішні* портрети героя, що наведені нижче:

1) *“His hands and knees were cut and bleeding, for the wall had been protected against such an escalade by a liberal provision of old bottles...”* [11, с. 250].

2) *“He is good-natured, obliging, and understands dress...”* [11, с. 234].

Потрібно зауважити, що автор не обмежується використанням статичного опису, він показує характер у розвитку, під впливом екстремальних обставин, наділяючи героя невласливими рисами поведінки:

“This was one of those occasions for Harry Hartley; and those who knew him best would have been the most astonished at the lad’s audacity. He stopped dead, flung the bandbox over a garden wall, and leaping upward with incredible agility, and seizing the copingstone with his hands, he tumbled headlong after it into the garden” [11, с. 250].

Гарі Хартлі викликає в читача суперечливі почуття: з одного боку, ми розуміємо, що герой не підходить для жодної роботи чи діяльності, окрім гри на піаніно та гри в шахи, але з іншого – читач відчуває до нього симпатію з першої сторінки повісті, адже Гарі має надзвичайно привабливу зовнішність: *“nature had sent him into the world with one of the most engaging exteriors that can well be fancied”* [11, с. 231]. Протягом розвитку сюжету автор під-

креслює, що його героєві притаманні такий характер і манера поведінки, які властиві жінкам:

- "... he had a dislike for all prolonged work; it gave him pain to ink his fingers; and the charms of Lady Vandeleur and her toilettes drew him often from the library to the boudoir. He had the prettiest ways among women, could talk fashions with enjoyment, and was never more happy than when criticizing a shade of ribbon or running on an errand to the milliner's" [11, с. 233].

- "... was pleased to exhibit himself before other men, who derided and despised him, in his character of male lady's-maid and man-milliner" [11, с. 234].

Усебічне розкриття особистості Гарі здійснюється також за допомогою власне прямої мови персонажа. Пряма мова разом з авторським коментарем розкриває характер персонажа, міру його вихованості, показує його уподобання, страхи, експлікує внутрішній стан. Гарі видається справжнім джентльменом, галантним юнаком, який ніколи не забував про хороші манери. У першому з наведених прикладів увічливість Гарі передається його безпосереднім мовленням, у другому – в авторському коментарі:

1) "***I beg your pardon, Sir Thomas; I am exceedingly grieved,***" Harry apologised; "***but indeed this is a private affair***" [11, с. 241].

2) "***That I will,***" he cried, remembering his ***galantry***, "***not for your back door, but because you are good and pretty***" [11, с. 248].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши лінгвістичну літературу та розглянувши структуру портретних описів у повісті Р.Л. Стівенсона, можна резюмувати, що на початку твору автор використовує розгорнутий портрет для характеристики героя для надання загальної інформації про протагоніста. Далі помітне значне скорочення портретних описів до портретного малюнка й украплень, що надають додаткову інформацію про протагоніста. Автор використовує короткі, середні та напівдовгі портретні описи. Напівдовгі описи є найменш частотними й зустрічаються на початку повісті.

Під час створення портрета головного героя автор приділяв увагу не стільки зовнішності протагоніста, як його внутрішнім переживанням, ставленню другорядних героїв до нього. Тому в повісті мають місце зовнішні, психологічні та мішані портрети. Найчисленнішу групу становлять мішані портрети. Портретні описи зовнішності протагоніста не містять детального зобра-

ження частин тіла, образ надається в загальних рисах. Домінує зображення одягу й аксесуарів, зустрічаються лексеми, що описують обличчя, голос, жести, манеру поведінки головного героя.

Розкриття особистості протагоніста реалізується як за допомогою портретного опису, так і за допомогою власне прямої мови персонажа. Не менш важлива роль відводиться авторському коментарю, що також допомагає розкрити характер головного персонажа, міру його вихованості, показує його уподобання, страхи, внутрішній стан героя.

Перспективою дослідження вважаємо аналіз стилістичних засобів утворення портрета протагоніста.

Список використаної літератури:

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров. Собр. соч. Москва: Русские словари, 1996. Т. 5. С. 159–206.
2. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс. Москва: Прогресс-Традиция ИНФРА-М, 2004. 416 с.
3. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. Москва: Наука, 1980. 362 с.
4. Горшенева Е.С. Портрет персонажа в системе целостного художественного текста (на материале американской реалистической прозы): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев: Киев. нац. ун-т им. Т.Г. Шевченка, 1985. 25 с.
5. Калинюк Е.А. Виды портретных описаний в научно-фантастическом тексте. Записки з романо-германської філології. Одеса: Вид-во ОДУ, 1997. Вип. 2. С. 111–127.
6. Калинюк Е.А. Композиционно-речевая форма «описание» в научно-фантастическом тексте: дисс. ... канд. филол. наук. Одесса: Ун-т им. И.И. Мечникова, 1999. 209 с.
7. Калинюк О.О. Композиційно-мовленнєва форма «опис» в науково-фантастичному тексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса: Ун-т ім. І.І. Мечникова, 1999. 16 с.
8. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. Москва: Просвещение, 1988. 190 с.
9. Насалевич Т.В. Портретное описание в различных типах текста: дисс. ... канд. филол. наук. Одесса, 2003. 198 с.
10. Розанова Е.А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе (сопоставительное исследование на материале произведений XIX–XX вв.): дисс. ... канд. филол. наук. Одесса: Одесский гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1996. 167 с.
11. Stevenson R. L. Story of the Bandbox. The Pavilion on the link and other stories. M.: Progress Publishers, 1972. P. 231–263.

Лелет И. А. Структурно-семантические средства создания портрета протагониста (на материале «Повести о шляпной картонке» Р. Л. Стивенсона)

В статье описаны структурно-семантические средства создания портрета главного персонажа на материале «Повести о шляпной картонке» Р.Л. Стивенсона. В статье также проанализировано понятие «композиционно-речевая форма» и выделены особенности описания. Раскрыто понятие «портрет», определены его прагматические функции и виды.

Ключевые слова: композиционно-речевая форма, описание, портрет, портретное вкрапление.

Lelet I. A. Structural and semantic means of creating the portrait of protagonist (on the basis of “The Story of Bandbox” by R. L. Stevenson)

The given article presents an attempt to describe structural and linguistic means of creating the protagonist’s portrait based on “The Story of Bandbox” by R.L. Stevenson. The author gives a comprehensive analysis of the notion “narrative compositional forms” and emphasizes the characteristic features of description. Moreover, the paper reveals the notion “portrait” and provides detailed information on its pragmatic functions and types.

Key words: narrative compositional form, description, portrait, portrait inclusion.